

УДК 338.24

Олійничук О.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки
та інтелектуальної власності
Тернопільського національного економічного університету

АРХІТЕКТОНІКА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОНОМІКО-ПРОЦЕСНИЙ ПІДХІД

ARCHITECTONICS OF ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY SYSTEM: ECONOMIC AND PROCESS APPROACH

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано наукові підходи до функціональних складових системи економічної безпеки підприємства. Обґрунтовано авторську позицію щодо структурування системи економічної безпеки підприємства шляхом виділення елементів системи та субсистем економічної безпеки підприємства за економічними процесами. Охарактеризовано субсистеми економічної безпеки підприємства.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека, система економічної безпеки підприємства, елементи системи економічної безпеки підприємства.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы научные подходы к функциональным составляющим системы экономической безопасности предприятия. Обоснована авторская позиция по структурированию системы экономической безопасности предприятия путем выделения элементов системы и субсистем экономической безопасности предприятия за экономическими процессами. Охарактеризованы субсистемы экономической безопасности предприятия.

Ключевые слова: предприятие, экономическая безопасность, система экономической безопасности предприятия, элементы системы экономической безопасности предприятия.

ANNOTATION

The scientific approaches to functional components of enterprise economic security system were analysed. The author's position on the structuring of the system of enterprise economic security by determination of the system and subsystems elements of enterprise economic security for economic processes was grounded. The subsystems of enterprise economic security were characterized.

Keywords: enterprise, economic security, enterprise economic security system, elements of enterprise economic security system.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки стає першочерговим завданням менеджменту вітчизняних підприємств в умовах тривалих кризових явищ, кардинальної зміни геополітичних векторів, низької купівельної спроможності споживачів, нестабільної політичної та економічної ситуації, несприятливого інвестиційного клімату на макrorівні, а також мінливого законодавства. Наявність значної кількості загроз і ризиків внутрішнього та зовнішнього характеру зумовлює необхідність миттєвого реагування з метою їх попередження та нейтралізації впливу. Отже, успішним може бути тільки те підприємство, менеджери якого ґрунтовно працюють над побудовою надійної системи економічної безпеки з урахуванням усіх її складових та їх адекватною оцінкою. Дослідження структури системи економічної

безпеки підприємства має важливе наукове та практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система економічної безпеки підприємства (ЕБП) та її елементи активно досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, Є.О. Олейников у системі економічної безпеки підприємства виділяє фінансову, техніко-технологічну, політико-правову, інтелектуальну, кадрову, екологічну, інформаційну та силову складові [6, с. 29]. Ідентичної позиції дотримуються авторські колективи навчальних посібників з економічної та фінансової безпеки підприємства [2, с. 22; 9, с. 15]. Деяко відмінні погляди відстоюють Л.О. Омелянович, Г.Є. Долматова, які вважають, що функціональними складовими економічної безпеки є технічна, технологічна, просторова, фінансова, податкова, економіко-правова [5, с. 100], а також Н.О. Подлужна, якою на основі аналізу та синтезу існуючих наукових поглядів систематизовано компоненти економічної безпеки підприємства, до яких віднесено фінансову, технологічну, ресурсну, соціальну, екологічну, кримінальну, інформаційну, правову, кадрову складові [7, с. 8].

Інноваційністю характеризується підхід до структуризації економічної безпеки підприємства, запропонований у монографічному дослідженні вченими під керівництвом А.М. Турила, якими розглядаються виробнича (техніко-організаційна, безпека матеріально-технічного забезпечення, кадрова, безпека збуту товарів і послуг), фінансова (безпечний фінансовий стан підприємства, безпека на ринку цінних паперів, кредитна (боргова) безпека) та інвестиційна (безпека фінансових інвестицій, безпека реальних інвестицій) безпека [8]. С.В. Глуценко, виділяючи фінансову складову економічної безпеки підприємства, додає безпеку менеджменту та кадрів, безпеку культури, безпеку інформації та прийняття рішень, безпеку виробництва, юридичну безпеку, безпеку проведення шпигунства [1, с. 24].

Безсумнівно, кожна із наведених позицій має власну логіку, однак у цілях адекватної оцінки стану безпеки окремих елементів системи ЕБП та її загального діагностування акту-

альним є структурування об'єкта дослідження з урахуванням відповідних економічних процесів на підприємстві.

Мета статті полягає у критичному аналізі наукових підходів та обґрунтуванні власної позиції щодо архітектури системи економічної безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. При структуруванні системи ЕБП концептуальне значення має врахування сутності

поняття «економіка». Ґрунтуючись на класичній дефініції економіки як найважливішої сфери суспільного життя, в якій на основі використання різноманітних ресурсів здійснюються виробництво, обмін, розподіл, споживання продуктів людської діяльності, формується і постійно розвивається система продуктивних сил і економічних відносин, якими управляють різні типи економічних законів [4, с. 380], логічним є твердження, що система ЕБП охо-



Рис. 1. Елементи системи та субсистем ЕБП за економічними процесами

Розроблено автором

плює вищезазначений спектр відносин. Отже, економічна безпека підприємства – це стан захищеності відносин на підприємстві, які формуються при відтворенні суспільного продукту (матеріальних благ і (чи) послуг), що поєднує процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання, тому найбільш обґрунтованим структуруванням системи ЕБП є те, що опирається саме на процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і (або) послуг, кожен з яких дає змогу виділити певний елемент досліджуваного об'єкта.

Не заглиблюючись у концептуальний зміст вищевказаних економічних процесів, варто відзначити, що в мікроекономічному та макроекономічному аспектах виробництво має домінуюче значення у відтворенні суспільного продукту як передумова решти стадій. Розподіл виступає в ролі сполучної ланки між виробництвом і споживанням, визначаючи частки виробленого суспільного продукту, призначені для подальшого використання на підприємстві у виробничих або невиробничих цілях, і для суспільного споживання як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Унаслідок обміну відбувається відчуження матеріальних благ і (чи) послуг підприємства на користь споживачів та отримання ним відповідної вигоди, що забезпечує можливість для його подальшого функціонування та розвитку. Споживання як заключна стадія відтворення суспільного продукту водночас є «генератором» ідей для виробництва підприємства, інформуючи про зміну потреб споживачів і необхідність продукування якісно нових видів матеріальних благ і (чи) послуг. Таким чином, економічні процеси, перебуваючи у тісному зв'язку, визначають елементи системи ЕБП та її субсистем (систем нижчого порядку).

На рис. 1 представлено структуру системи ЕБП за економічними процесами.

Як продемонстровано на рис. 1, система ЕБП є сукупністю елементів (субсистем), які тісно взаємопов'язані та водночас пов'язані з відповідними економічними процесами (виробництвом, розподілом, обміном, споживанням). Окремі субсистеми, зокрема інтелектуальної та інформаційної безпеки, перебувають у взаємозв'язку зі всіма стадіями відтворення матеріальних і (чи) суспільних благ підприємством. Кожна субсистема – це складний механізм, дія якого спрямована на захист відповідних інтересів господарюючого суб'єкта з метою його довготривалого й успішного функціонування та ефективного розвитку. Логічно, що стан кожної субсистеми ЕБП більшою чи меншою мірою впливає на загальний рівень економічної безпеки підприємства через свої елементи. На авторській розробці, відображеній на рис. 1, видно, що:

1) субсистема виробничої безпеки ґрунтується на раціональній організації виробничих процесів на підприємстві та залежить від рівня виробничої собівартості продукції (робіт,

послуг), допущеного браку у виробництві, обсягів валової продукції тощо. Найсуттєвіший вплив на субсистему виробничої безпеки здійснюють процеси виробництва й обміну. Вплив останніх зумовлений дією беззаперечного принципу «виробляти те, що продається, а не продавати те, що вироблено»;

2) субсистема матеріальної безпеки включає наявну матеріальну інфраструктуру підприємства, зокрема його основні засоби й інші необоротні матеріальні активи виробничого та загальноуправлінського призначення, виробничі запаси, малоцінні та швидкозношувані предмети, напівфабрикати, що використовуються для виробництва продукції (робіт, послуг), а також інші матеріальні активи, що можуть бути використані або використовуються для управлінських потреб. Важливим критерієм оцінки рівня матеріальної безпеки є знос (амортизація) необоротних активів виробничого та невиробничого призначення.

Варто зауважити, що окремі науковці [2, с. 22; 6, с. 29; 9, с. 15] субсистеми виробничої та матеріальної безпеки підприємства об'єднують у техніко-технологічну складову його економічної безпеки, що включає створення та використання такої технічної бази, устаткування й основних засобів виробництва, таких технологій і бізнес-процесів, що підсилюють конкурентоспроможність підприємства [9, с. 16], однак це є надто синтетичною категорією, а тому потребує чіткого розмежування;

3) у структурі системи ЕБП доцільно окремо виділити субсистему інтелектуальної безпеки, що ґрунтується на захищеності прав підприємства на комерційні позначення, об'єкти промислової власності (винаходи та корисні моделі, топографії інтегральних мікросхем, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, кваліфіковане зазначення походження товару), авторських і суміжних із ними прав, а також наявність відповідних охоронних (патентів, свідоцтв) і дозвільних (ліцензій, ліцензійних договорів) документів. Характерною ознакою субсистеми інтелектуальної безпеки є те, що вона пов'язана зі всіма економічними процесами на підприємстві, оскільки її елементи можуть бути складовою виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Слід не погодитись із тими науковцями, які під інтелектуальною складовою ЕБП розуміють інтелект і професіоналізм кадрів, що працюють на підприємстві [3, с. 34], оскільки це є занадто звужене трактування сутності даної категорії. При такому розумінні інтелектуальна складова ЕБП відноситься значно більшою мірою до субсистеми кадрової безпеки, що не цілком відповідає дійсності з огляду на стрімкий розвиток і розширення сфери інтелектуальної власності, тому під субсистемою інтелектуальної безпеки підприємства пропонується розуміти саме захищеність прав підприємства у сфері інтелектуальної власності;

4) підсистема інформаційної безпеки, як і інтелектуальної безпеки, пов'язана зі всіма економічними процесами на підприємстві, оскільки характеризується ефективністю збирання, систематизації, відповідної обробки внутрішньої та зовнішньої інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень щодо всіх стадій відтворення матеріальних і (чи) суспільних благ підприємством, а також раціональністю й оперативністю інформаційних потоків, налагоджених на підприємстві, від чого значною мірою залежать усі елементи системи ЕБП. Таким чином, підсистема інформаційної безпеки є ключовою сполучною ланкою як між економічними процесами на підприємстві, так і між іншими елементами системи ЕБП;

5) підсистема екологічної безпеки, з одного боку, є рівнозначною за своєю суттєвістю із системою ЕБП у цілому, але водночас тісно взаємопов'язана із нею, тому її правомірно розглядати як одну зі складових системи ЕБП. Ключовим процесом, який здійснює безпосередній вплив на підсистему екологічної безпеки підприємства, є, безперечно, виробництво, що забезпечує певний рівень безпечності продукції (товарів, робіт, послуг) та, відповідно, прямо пропорційно впливає на обсяги процесів обміну та споживання. Крім того, у процесі виробництва формуються виробничі відходи, які підлягають утилізації, знешкодженню чи розміщенню, а також зворотні відходи, які можуть бути повторно використані. Внаслідок викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення, скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлені особливими умовами ліцензій строк виникає податкове зобов'язання з екологічного податку, що впливає на фінансові результати підприємства та, відповідно, свідчить про зв'язок підсистеми екологічної безпеки із процесами обміну;

6) підсистема силової безпеки ґрунтується на охороні процесів і майна підприємства на стадіях виробництва, розподілу, обміну від загроз фізичного характеру, зокрема несанкціонованого втручання у роботу підприємства, розкрадання працівниками підприємства та крадіжок сторонніми особами, а також забезпечення особистої безпеки керівників і працівників підприємства;

7) підсистема кадрової безпеки здебільшого пов'язана із виробничими та обмінними процесами, оскільки саме від якості кадрів, їхньої кваліфікації та мотивації, управління персоналом залежить рівень продуктивності й ефективності праці. У цьому прослідковується чіткий зв'язок між підсистемою кадрової та проективною нею підсистемою трудової безпеки під-

приємства, що тісно пов'язана із виробничими процесами на підприємстві, оскільки визначається продуктивністю (виробітком, трудомісткістю) та ефективністю праці працівників. Останній показник характерний також і для обмінних процесів, тобто стосується ефективності праці служби маркетингу щодо реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);

8) підсистема фінансової безпеки має концептуальне значення, оскільки базується на фінансовому стані підприємства, фінансових результатах діяльності, стійкості до банкрутства, тобто забезпечує можливості для сталого функціонування та розвитку підприємства, та зазнає впливу всіх економічних процесів. Так, наприклад, сполучною ланкою між виробництвом і підсистемою фінансової безпеки виступають обсяги валової продукції (товарів, робіт, послуг) та їхня виробнича собівартість, від яких безпосередньо залежать фінансові результати діяльності підприємства. На стадії розподілу відбувається визначення частки продукції (товарів, робіт, послуг) для внутрігосподарського використання (споживання) та реалізації споживачам, що впливає на рівень доходів від збуту, а отже, і на фінансові результати. Обмінні процеси забезпечують отримання доходів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Підсистема фінансової безпеки залежить від якості фінансового менеджменту підприємства, тобто ефективного управління його грошовим оборотом;

9) підсистема інвестиційної безпеки тісно пов'язана із підсистемою фінансової безпеки та водночас її можна виокремити з-поміж інших елементів системи ЕБП, оскільки часто вдалі інвестиції підприємства (довгострокові та короткострокові вкладення у цінні папери та статутний капітал інших підприємств, облігації державних і місцевих позик, придбання (створення) матеріальних і нематеріальних активів) чи залучення інвестицій (вітчизняних та іноземних) здатні зміцнити економічну безпеку підприємства та забезпечити його довготривале й прибуткове функціонування;

10) підсистема маркетингової безпеки визначає успіх діяльності, спрямованої на створення чи стимулювання попиту та досягнення цілей підприємства шляхом максимального задоволення потреб споживачів, тому даний елемент системи ЕБП пов'язаний зі всіма стадіями відтворення матеріальних і (чи) суспільних благ підприємством і ґрунтується на результатах дослідження попиту як вітчизняних, так і іноземних споживачів, ефективності реклами, ціноутворення, конкурентоспроможності й обсягах виробництва та реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) тощо. Зауважимо, що деякі науковці [3, с. 79] у даному контексті вживають поняття «ринкова безпека», однак це не досить вдалий термін, оскільки має надто широкий характер і не цілком доречний для вживання на рівні окремого підприємства;

11) підсистема інтерфейсної безпеки ґрунтується на ефективній взаємодії підприємства та його контрагентів (постачальників, посередників, споживачів, інвесторів тощо), що забезпечує безперебійність виробництва, прибутковість обміну (реалізації) та задоволення потреб споживання (споживачів).

Висновки. Отже, для архітектури системи ЕБП притаманна значна розгалуженість, представлена сукупністю відповідних елементів і зумовлена специфікою взаємозв'язків між економічними процесами на підприємстві (виробництвом, розподілом, обміном і споживанням). Критичний аналіз позицій науковців щодо структурування системи ЕБП і врахування концептуального значення сутності поняття «економіка» дало змогу виокремити такі підсистеми ЕБП, як виробнича, матеріальна, інтелектуальна, інформаційна, екологічна, силова, кадрова, фінансова, інвестиційна, маркетингова, інтерфейсна. Тільки забезпечення достатнього рівня безпеки всіх елементів економічної безпеки підприємства гарантуватиме його безпечне функціонування та стабільний розвиток. Перспективою подальших досліджень є обґрунтування шляхів досягнення безпечного стану кожної підсистеми економічної безпеки підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глуценко С.В. Управление финансовым риском и экономическая безопасность предприятия / С.В. Глуценко // Сб. статей ДонНТУ. – 2002. – № 5. – С. 22–29.
2. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства : [навч. посіб.] / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
3. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко [та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
4. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т. 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
5. Омелянович Л.О. Економічна безпека торговельного підприємства : [монографія] / Л.О. Омелянович, Г.Є. Долматова. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 195 с.
6. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) : [учеб.-практ. пособ.] / Под ред. Е.А. Олейникова. – М. : Интел-Синтез, 1997. – 288 с.
7. Подлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Н.О. Подлужна ; НАН України. Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2003. – 20 с.
8. Турило А.М. Економічна безпека підприємства : [монографія] / А.М. Турило, С.Б. Новак, С.В. Капітула. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – 140 с.
9. Фінансова безпека підприємства : [навч. посіб.] / Т.Б. Кузенко [та ін.]. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 300 с.